

Добаев К.Д. п.и.д., профессор

Мектептеги билим берүүнүн айрым маселелери

Азыркы кыргыз мектептеринин кыйынчылыктары – окуучулардын билимди өздөштүрүүдөгү сапаты баалуулук катары аныкталган башкаруу системасы кризиске келгендиги менен байланыштуу. Дал ушул логикага бюрократтык отчет берүү системасы таянат жана так ушул логика мектепке зыяндуу нерсе болуп эсептелет.

Бүгүнкү күндө мектептерде окуучулардын жашоо-турмушуна байланышы жок «окуудагы жетишкендиктери» боюнча бир топ иштерди жүргүзгөндүгү жөнүндө ташка тамга баскандай отчетторду беришүүдө. Ал эми балалыктын жана бойго жеткен адамдын натыйжалуу жашоосунун формуласы отчеттуулуктун системасына сыйбагандыктан «сүрүлүп чыгарылган». Окуу планда материалдык баалуулуктарды өндүрүү, идеяларды ачуу, рухий өнүктүрүү, жандуу тажрыйбалар (демек инсанды тарбиялоо) жазылбайт.

Кыргыз мектептеринин базалык негизи түптөлгөнбү,-деген стратегиялык суроону эч ким көтөрүп чыккан жок. Билим берүү системасы билим бериш гана керек! Бул катаал жобого эч ким тийишпеш керек, эч кимге аны талкуулаганга болбойт, эч кимдин ага күмөн саноого укугу жок. Мектептин негизги милдети – билим бериш керек,-деген принципалдуу ырастоонун өзү туурабы? Окуу программалар боюнча толук билим алган бүтүрүүчүлөрдүн базалык идеалы туурабы?

Мектепте билим берүүнүн стратегиялык максаты өзгөрүлмөйүнчө «башкаруучулук кийимди оңдоп, түзөтүүдөн» принципалдуу өзгөрүү болбойт. Мектеп эмнеге тырышуу керек, окуучунун окуу программасын өздөштүрүшүнөбү же жашоодо туура багыт алууга, өзүнүн инсандык мүмкүнчүлүгүн ачууга, коомдун жашоо тиричилик тармактарын өздөштүрүп кетүүгө үйрөтүлгөндүгүнөбү? «Биз аны деле, муну деле кылууга алпурушуп жатабыз»,-деп айтуу туура эмес. Башкаруунун стратегиялык маселеси – баалуулуктардын ичинен кайсы баалуулук биринчи орунда турарын, кайсы маселе талаш-тартыш жаратарын аныктоо, бул орчундуу маселе. Бүгүнкү күндө мектептеги абсолюттуу жана сөзсүз аткарылуучу нерсе – окутуу, билим берүү, калгандары: баланын инсан катары калыптанышы, өзүнүн мүдөөлөрүн натыйжалуу жүзөгө ашырышы, турмушта, кесипте, маданиятта жана илимде ордун табышы – мектептин ишине анча-мынча «толуктоо» сыяктуу болуп келгендигин мойнубузга алышыбыз керек. Билим берүү системасынын стратегиялык максаты ушундай болгондуктан, азыр мектептердин көйгөйлөрү көбөйгөн. Мектептин башкаруу системасы принципалдуу туура эмес максатты жүзөгө ашырууга багытталгандыктан, азыркы кризиске алып келүүчү кемчиликтер түптөлө берген. Демек,

мектептердин отчеттуулугу жаңылыш, жарабаган нерсе, мектептин ишинин натыйжалуулугу төмөн.

Педагогдор окуучулардын билимди жакшы өздөштүрүп кетүүсүнө окутуунун ийгиликтүү жолдорун тандап, ЖРТга (ОРТ) натыйжалуу даярдоого бардык күч-кубатын жумшап келишет, бирок окуу программасын жакшы өздөштүрүү, аларды кесипте жана турмушта ийгиликке жетишерине эч кандай таасир этпесин мугалимдер жакшы билишет. Ата-Мекенибиздин гүлдөп өсүшүнө «жакшы» жана «эң жакшы» окугандардын саны эч кандай таасир этпейт.

Ошентип, билим берүү системасынын башы менен аягы алмашып калган, эми аны ордуна коюшубуз керек. Демек, билим берүү системасынын негизги маңызы кайсы,- деген суроо туулат. Бүгүнкү жообубуз – «билимдүү инсан даярдоо». Бул билим берүү системасынын максатын радикалдуу өзгөртүүгө алып келет. Коом билим берүү системасын билим берүү үчүн түзбөйт, а билим берүү системасы – натыйжалуу, ийгиликтүү, гармониялуу (өз ара ылайыкташууга жөндөмдүү, төп келишкен) коом куруу үчүн түзүлөт. Билим берүү системасынын чыныгы маңызы – ийгиликтүү, натыйжалуу жана социалдык жоопкерчиликтүү бүтүрүүчүнү даярдоо, демек, билим берүүнүн маани-маңызы – ийгиликтүү, натыйжалуу өнүгүүдөгү коомду куруу.

Мектептин радикалдуу өзгөрүлө турган багыты кандай, ал – мектепти билим берүүчү жайдан балдарды адам кылып тарбиялоочу, күчтүү инсандык сапаттарды калыптандыруучу жайга айландыруу. Демек, мектепти коомдук өнүгүүгө түрткү болуучу натыйжалуу жана ийгиликтүү таалим-тарбия берүүчү жайга айландыруу зарыл.

Азыркы кездеги коомдун «баш ооруларынын көбү» – бир мезгилдеги билим берүү системасынын стратегиялык багытынын жаңылыштыгынын натыйжасы. Мектептин иши атайын тандалган окуу билимдерди үйрөтүүгө негизделген, аларды өздөштүргөн адамдар өлкөбүздүн билимдүү адамдары катары статусу аныкталган.

Билим берүү системабыз менен биз узак убакыт сыймыктанып келгенбиз, дүйнө жүзүндө билим берүү системалардын эң мыктысы биздин система дегенибиз менен өзүбүз жөнөкөй, так суроо бергенден кооптончубуз. Эгерде дүйнөдөгү билим берүү системасынын эң мыктысы биздегиси болсо, эмнеге Кыргызстанды оңой албай келе жатабыз? Жок дегенде жарандарыбыз өз турмуш-тиричилигин оңдой албай жатышат. Эмне үчүн чала сабаттуу адамдар биздин өлкөдө ийгиликке жетишип, «жогорку билимдүүлөр» өз билимин эч жерде колдоно алышпайт? Эмне үчүн акыл-эстүү, билимдүү адамдардын көпчүлүгү мектептен тышкаркы аракет аркылуу жетишкендигин ырасташат?

Мугалимдер «биздин педагогикалык падышачылыкта» бир нерсе туура эмес экендигин түшүнүшөт, о.э. мектепте коюлган стратегиялык максат жаңылыштуу экендигин интуитивдүү сезишет. Бул жалган максаттын натыйжасында мектеп ашкере отчеттуулук системага кабылып, анын чокусунда ЖТР (ОРТ) турарын билишет. Эгер биз балдардын тагдырына жоопкерчилик менен карай турган болсок, эмне үчүн балдарга жүктөлгөн

окуу билимдердин көпчүлүгү аларга керексиз, өлкөнүн толук жана жетишерлик өнүгүүсүнө деле кереги жок экенин билип туруп, эмне үчүн ага кайдигерлик кылып басып жүрөбүз? Мугалимдер билим берүүнүн механизми бекер эле айланып жатканын сезип турушат. Окуу билимдери менен сугарылган окуучулар коомдун ийгиликтүү жана натыйжалуу өкүлдөрү боло албастыгын түшүнүшөт. Мындай билим берүүдөн коом ийгиликтүү жана натыйжалуу өнүгө албайт. Эбегейсиз билим берүү механизми өзүнүн стратегиялык милдетин аткара албайт, демек, өлкөнү өнүктүрүүнүн «мотору» боло албайт.

Кыргыз билим берүү системасынын азыркы проблемасы – «билим берүүнүн пультунун» чегинен кандайча чыгууга болорун, мектептин багытын турмушка пайдалуу нукка кантип өзгөртүүгө болорун издөө. Анткени илимге, маданиятка, өндүрүшкө окуу билимдерин өздөштүргөн эле адам эмес, курч ишмер, продуктивдүү акыл-эстин ээси, жаңы билимдерди жана маданий баалуулуктарды ойлоп табууга жөндөмдүү, чыгармачыл адамдар керек.

Мектеп дагы эле «билгич» окуучуну чыгарууда, бирок коомдук өндүрүштүн, илимдин жана маданияттын өнүгүүсүнө түрткү болууга жөндөмдүү инсанды тарбиялоо жолун таба элек. Даяр билимди өздөштүрүүгө багытталган билим берүүнүн моделинин келип чыгышы ХХ кылымдагы саясий жана маданий тарыхыбыздын өзгөчөлүгү менен апачык байланышкан. Биз узак убакытта билим берүүнүн идеологиясы турмуштан принципиалдуу алыс болгон мектептерди түзгөнбүз. Окуучулар турмуштан бөлүнгөн билимди өздөштүргөн абалда билим өндүрүшү керек болгон. Окуу китептерде жазылган нерселер саясий чөйрөнүн баамдоосунда турмуштук реалдуулуктан маанилүү катары эсептелген. Булар гуманитардык сабактарга эле тиешелүү болуп чектелбестен, табийгый илимдерге да таасири тийген. Мындай стратегия гуманитардык сабактарда бүлдүрүүчү касиетке ээ. Турмуштун мындай сабактары коркунучтуу, анткени алар окуу китептердеги сабактарга дал келбейт.

Билимдүү адамдын негизги милдети – окуу китебиндеги мазмунун билүү жана так айтып берүү. Азыркы девольвацияланган (наркы төмөндөгөн) билим берүү системасы бир жагында билим, экинчи тарабында реалдуу турмуш, «окуу-билими», «идеология-билимдер» ушинтип түзүлгөн. «Чыпкаланган» билим менен эң жакшы куралданган окуучу турмушта активдүү, бирок маанайы пас, ийгиликсиз, алсыз жанга айланган. Ал мектепте үйрөтүлгөн билимди билет, бирок ал эркин ой жүгүртүүгө, баамчылдыкка үйрөтүлгөн эмес, демек дүйнө жөнүндө билим өндүрүүгө жөндөмсүз, өз көз карашы калыптанган эмес. Бүгүнкү күндө көпчүлүк балдар өздөрүнүн ишмердүүлүгүн, изилдөө мүмкүчүлүгүн мектептен тышкаркы иште ашырууга аракеттенгени таң калтырбайт, алар жумуш издешет, өз бизнес-долбоорун түзүшөт, бирок мындай иштерди мектептин көзөмөлү менен аткара алышпайт, анткени мектептин ичинде ага тыюу салынат. «Мектеп окутушу керек» – ушуну менен чектелет!

Ошондуктан бүгүнкү күндө мектепке талап кылына турган стратегиялык багыт мындай: баланы эмгекке, турмушка, ой жүгүртүүгө үйрөтүү менен чектелүү эмес, чыныгы эмгекке, реалдуу турмушка, чыныгы ишмердүүлүккө үйрөтүп, ой жүгүртүү жөндөмүн өнүктүрүү керек. Бул – окуу планга дагы бир сабакты кошуу эмес. Бул билим берүүдө сабактын чегинен чыгуу, «сабактын тышкы тарабында» билим берүүнү куруу, стратегиялык багытты өзгөртүү.

Азыркы мектепте өтүлүп жаткан сабактар – эзелки, натыйжалуу эмес, сапаты начарлап бара жаткан окутуунун формасы. Эгерде биз мектепке өлкөнүн өнүктүрүүнүн ресурсу болуу милдетин койсок, мектептеги классикалык «сабак» билим берүүнүн башка формаларына, реалдуу турмуштун интеграцияланган мейкиндигине, чыныгы өндүрүшкө, чыныгы маданиятка, чыныгы илимге жол берилиш керек. Анда мектеп педагогунун ролу, функциясы өзгөрөт, ал окуу программасына, окуу планга колу-буту байланган мугалим эмес, балдар менен бирдикте аракеттенген, чыныгы билим берүү мейкиндигинде диалог түзүүчү тьютор, насаатчы, багыт көрсөтүүчү чебер ишмерге айланат. Жогору деңгээлде уюштурулган эмгектин модели, кооперациянын татаал формаларынын катышуучулары, жогорку деңгээлде өзүн өзү башкаруусу менен тар материалдык өндүрүштөгү мейкиндикте чектелбей, билим берүү системасынын бардык жагына негиз түзүлүшү керек. Башкача айтканда азыркы окутуудан акырындык менен балдарга чоңдордун ишмердүүлүгүн үйрөтүүчү өндүрүшкө жана кичи-парк сыяктуу окуу-тарбия процессинин бардык тармагын ичине камтыган моделге өтүү керек. Мектеп ар кандай кичи-техно-парклардын базасында ишмердүүлүктү көрсөтүп, ар кандай чөйрөлөрдүн турмушун натыйжалуу өздөштүрүүгө көмөк көрсөтсө, чоңоюп келе жаткан адамдын турмуш менен алака-мамилеси принципиалдуу өзгөрөт. Анда мектеп «турмушка үйрөнүүгө» мүмкүнчүлүк берүүчү жай болуп чектелбейт эле, бала чыныгы өндүрүшкө сүнгүп кирип, реалдуу турмуштун «казанында» бышып чоңоймок. Демек, өзүнүн «МЕНИн натыйжалуу калыптандырууга, реалдуулукту сезүүгө-туюуга, ойлонуу жөндөмүн өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүк түзүлмөк. Бул мектептин базалык форматын өзгөртүүчү чыныгы төңкөрүш болмок.